

Marsai Viktor¹

Egy lehetséges európai nagystratégia és az afrikai illegális migráció mint annak földrajzi kijelölője²

Az egyre inkább összeolvadó afrikai régiók új biztonsági komplexumokat jelölnek ki Európa határainál, miközben az Európai Uniónak égető szüksége van egy működő nagystratégia kialakítására. Annak meghatározására, hogy hol húzódnak ennek a stratégiának a földrajzi határai Afrikában, az irreguláris tömeges migráció sok szempontból alkalmas eszköznek tűnik. A rendelkezésre álló statisztikák mutatják, melyek azok az országok, régiók, amelyek nagyobb számban bocsátanak ki illegális migránsokat Európa felé, illetve azt is, hogyan változtak ezek a trendek az elmúlt évek során.

Kulcsszavak: irreguláris migráció, Európai Unió, Afrika, nagystratégia

A Possible European ‘Grand Strategy’ and the African Irregular Migration as its Geographic Marker

The merging African sub regions form a new regional security complex in the close vicinity of Europe, while the European Union needs a working grand strategy to preserve its global interests. To determine the geographic scope of a possible EU grand strategy in Africa, the use of irregular migration patterns seems an ideal toolkit. The available statistics show which states serve as countries of origin for illegal migration towards Europe, and figures also explain how trends changed in the last decade.

Keywords: irregular migration, European Union, Africa, grand strategy

Egy hiányzó európai nagystratégia felé

Egy geopolitikai játékos, mint Európa számára mindig meghatározó az a tér, amely körülveszi. Az öreg kontinens és Afrika kapcsolata hosszú évezredekre nyúlik vissza, és a jelenben is kiemelt jelentősége van. Annak megértéséhez pedig, hogy miként is néz most ki ez a viszony, érdemes talán Afrikából kiindulni.

Az elmúlt évtizedek geopolitikai változásai az afrikai viszonyokat sem hagyták érintetlenül. Bár ezek többsége nem volt földrengésszerű átalakulás, lassan, de biztosan átformálják azt a keretrendszert, amelyben eddig gondolkodtunk a fekete földrésről. Ezek legmarkánsabb eleme talán az, amelynek során a szubszaharai térséget és Észak-Afrikát

¹ Marsai Viktor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem egyetemi docense, valamint a Migrációkutató Intézet igazgatója. E-mail: Marsai.Viktor@uni-nke.hu

² A tanulmány a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen futó OTKA K-21: *Egy lehetséges európai nagystratégia határai* című kutatás keretében készült.

eddig elválasztó politikai, gazdasági és biztonsági tényezők egyre inkább összekapcsolódnak, és kérdésessé teszik azt az évszázados felosztást, amely a Magrebet és Egyiptomot egyértelműen a Közel-Kelethez sorolta.³ Ma már alapvetően tévúton jár az, aki az észak-afrikai viszonyokat csak és kizárólag az arab térség helyzetéből kiindulva akarja értelmezni, és ez különösen igaz a Marokkótól Líbiáig terjedő részt illetően. Azt, hogy a napi gyakorlat kényszere egyre többször írja felül a korábbi megrögződéseket, jól jelzi például, hogy Egyiptom egyre gyakrabban fordul déli szomszédjai felé,⁴ vagy hogy a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium, miközben továbbra is külön főosztályra különíti el Észak-Afrikát és a Közel-Keletet, valamint Afrikát, nagykövetségi szinten egyre többször kénytelen engedni Afrika összeolvadásának. Ezt bizonyítja például, hogy Csád, Eritrea, Szudán és Dél-Szudán Egyiptomhoz,⁵ Niger a líbiai magyar külképviselethez,⁶ Mali pedig Algériához tartozik.⁷

Európa felől nézve ez az összekapcsolódás több teoretikus és gyakorlati elemre vezethető vissza. Jól látszik, hogy az Európai Unió számára – saját története miatt is – mindig is fontos volt a regionalizmus, és az EU igyekezett regionális partnerségi keretrendszereket kialakítani. Ebben az Unió sem volt konzekvens, mert Észak-Afrika egyszerre jelent meg a mediterrán, illetve az afrikai kontextusban.⁸ Ugyanakkor a Száhel, illetve egyes konkrét kihívások, mint a szervezett bűnözés, a terrorizmus vagy az irreguláris migráció kapcsán egyre nyilvánvalóbbá váltak a regionális összekapcsolódások, illetve az egységsülő biztonsági percepciók. Ahogy a szerző Nagyné Rózsa Erzsébettel közösen írt tanulmányában kifejtette,⁹ ha ezeket a trendeket beleillesztjük a koppenhágai iskola által kidolgozott regionális biztonsági komplexumok elméletébe, világosan látszik a korábbi keretek elmozdulása, és az, hogy ezek a régiók (Európa – Észak-Afrika – Száhel – szub-szaharai térség) egyre inkább mutatják a regionális biztonsági komplexumok, sőt egy szuperkomplexum – legalábbis kezdeti – ismérveit.

Ehhez a diskurzushoz érdemes hozzákapcsolnunk még egy szempontot, nevezetesen – ahogy többek között James Rogers megfogalmazta¹⁰ – az európai nagystratégia kérdését. Ennek a vitának számos aspektusa van, de két elem ezekben konstans: egyrészt annak a kérdése, hogy milyen tematikus elemek mentén határozható meg a stratégia, másrészt, hogy ezek milyen földrajzi térséget jelölnek ki. Rogers elemzésében központi szerepet játszik az európai „stratégiai tér” (Grand Area) kérdése, amelynek kijelölése nélkül nagyon nehéz meghatározni, hol érdemes az EU-nak élnie politikai, katonai és gazdasági

³ Marsai Viktor – N. Rózsa Erzsébet: *From a fragmented cooperation to an integrated approach – the emergence of the Maghreb and Sahel region and its consequences for the European Union*. [online], Euromesco Paper 53, 2022. 03. Forrás: euromesco.net [2022. 11. 28.].

⁴ Kottasova, Ivana: *Activists hoped Egypt's COP27 would bring a focus on Africa. They were disappointed*. [online], CNN, 2022. 11. 17. Forrás: cnn.com [2022. 11. 28.].

⁵ Magyarország Nagykövetsége Kairó: *Nagykövetségi köszöntő*. [online], 2022. Forrás: kairo.mfa.gov.hu [2022. 11. 26.].

⁶ Interjú Marton Béla magyar nagykövettel, Tripoli 2019. március 17.

⁷ Konzuli Szolgálat: *Mali – Tiszteletbeli konzul, Bamako*. [online], 2022. Forrás: konzinfo.mfa.gov [2022. 11. 28.].

⁸ N. Rózsa Erzsébet (2019): Az Európai Unió szerepvállalása a Közel-Keleten és a Mediterráneumban. In Molnár Anna – Komlósi Orsolya (szerk.): *Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata*. Budapest: Dialóg Campus. 17–28.

⁹ Marsai – N. Rózsa 2022: 8–12.

¹⁰ Rogers, James: *A New Geography of European Power?* [online], 2011. Forrás: egmontinstitute.be [2022. 11. 28.].

erőkitető képességével.¹¹ Rogers ezt azért tartja fontosnak, mert ez élesen szemben áll azzal a csapongó európai gyakorlattal, amely ad hoc döntések és válságkezelések sorával pazarolta el az EU és a tagállamok szűkös – és egyre apadó – erőforrásait. A kutató szerint ahhoz, hogy az Unió valóban globális aktorként cselekedhessen, világosan kellene látnia (geo)stratégiai céljait, és ott kellene beavatkoznia, ahol ténylegesen érdekében áll – ott viszont valóban lépnie kell, és nem engedheti át a cselekvést más, vele gyakran rivális hatalmakkal.

Bár Rogers már több mint egy évtizede írta tanulmányát, a helyzet azóta sem sokat változott – sőt, sok szempontból romlott. Az EU 2016-os Globális Stratégiája ugyan külön fejezetet szentel a regionális együttműködéseknek, amelyek közül kiemelkedik a mediterrán térség, a Közel-Kelet és a szubszaharai Afrika „bizonyos részei”, ezek pontos definiálására nem kerül sor. Az egyes afrikai térségek és regionális szervezetek vonatkozásában ugyan a dokumentum külön kiemeli a Magrebet, a Száhelt, Afrika szarvát, a Csád-tó medencéjét, illetve a Kelet-afrikai Közösséget (EAC), az Afrika szarvának államait magában foglaló Kormányközi Fejlesztési Hatóságot (IGAD) és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségét (ECOWAS), de az ezen túlmenő specifikáció elmarad.¹² Az EU ugyan próbálkozott kontinentális és regionális stratégiák kialakításával is (EU-AU új partnerségi stratégia,¹³ Száhél-stratégia,¹⁴ Afrika szarva-stratégia¹⁵), de ezek finoman szólva is kidolgozatlan anyagok lettek, kevés közös jeggyel és koordinációval. Ennél is nagyobb probléma azonban, hogy a végrehajtás terén alig látunk előrelépést, és általános jegyük, hogy a gyorsan változó nemzetközi környezet eseményei, mint a koronavírus-válság vagy az ukrajnai háború hamar fölülírták őket. Ezek egyben ugyanakkor azt is jelezték, hogy megfelelő stratégiai vízió nélkül az Unió nem képes reagálni a globalizált világ kihívásaira. Így továbbra is maradtak az ad hoc jellegű cselekvések, és az akciók helyett a – gyakran megkésett – reakciók.

Mindez azért is szomorú, mert a 2003-as Európai Biztonsági Stratégiával szemben a 2016-os egy jóval realistább és pragmatikusabb dokumentum, amely figyelembe veszi az Unió és a tagállamok korlátozott erőforrásait, és már egy jóval szerényebb uniós akciótervben és -térben gondolkodik.¹⁶ Az elmúlt évek viharai mégis megakadályozták egy Rogers szerinti nagystratégia megszületését, ami tovább gyengítette az EU pozícióit, ami látványosan megmutatkozik például az ukrajnai agresszióban, az elhúzódó líbiai válságban vagy a száheli orosz térnyerésben, különösen Maliban.

¹¹ Rogers 2011: 5–6.

¹² *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. [online], 2016. 06., 34–36. Forrás: eas.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹³ *The European Strategy for a “New Deal” with Africa*. [online], Fondation Robert Schuman, 2022. 02. 14. Forrás: robert-schuman.eu [2022. 11. 28.].

¹⁴ Council of the European Union: *Council conclusions on the European Union's Integrated Strategy in the Sahel*. [online], 2021. 04. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹⁵ Council of the European Union: *The Horn of Africa: a geo-strategic priority for the EU Council conclusions*. [online], 2021. 05. 10. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.].

¹⁶ Molnár Anna (2016): Közös jövőkép, közös cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 9(2), 75–85.

Tér és téma – az irreguláris tömeges migráció mint földrajzi határkijelölő elem

Alapvető kérdés természetesen, mi alapján jelöljük ki azt a földrajzi teret, ami az Európai Unió nagystratégiáját meghatározza. Rogers például elsősorban gazdasági elemekre építve vázolta fel ezt a teret (nyersanyagok, ellátási útvonalak), kimondva-kimondatlanul feltételezve például, hogy a „végfelhasználók”, illetve importőrök (Kína, USA) nem jelentenek változót ebben az egyenletben¹⁷ – ami ma már egészen biztosan nem tartható. Neil Winn elképzelésében a geopolitika mellett központi szerepet játszanak a humanitárius megfontolások, aláhúзва, hogy az EU nem volt képes követni saját értékeit és érdekeit az egyes válságok, mindenekelőtt Líbia és Afganisztán kapcsán.¹⁸ Mások, mint Bart M. J. Szweczyk még messzebb mennek, és eltávolodva a realista nemzetközi kapcsolatok elméletétől a nagystratégia hiányát az EU belső válságára, a társadalmi egyenlőtlenségekre, a jogállamiság és a demokratikus értékek terén felmerülő kihívásokra vezetnek vissza.¹⁹

A probléma összetettsége miatt egészen biztosan nehéz lesz nyugvópontot találni ebben a diskurzusban – erre a szerző nem is vállalkozik. Jelen írásban egy új, az eddigiekről eltérő szempont bevonására tesz kísérletet: nevezetesen, hogy az irreguláris tömeges migráció milyen földrajzi teret jelöl ki egy lehetséges európai nagystratégia számára. Legyen szó ugyanis menedékkérőkről, menekültekről vagy épp „gazdasági migránsokról”, az illegális határátlépők kijelölik azt a teret, ahonnan az emberek gazdasági megfontolásból, háborús konfliktusok vagy épp üldöztetés elől útra kelve az EU felé veszik az irányt. Ez a keret azért is termékeny, mert nem szűkíti le a vizsgálatot, és az EU-s eszközkészlet sem. Az irreguláris/illegális bevándorlás kapcsán igazából a kiváltó okok első lépésben irrelevánsak, mert – legalábbis teoretikusan – az uniós eszközkészlet széles voltának köszönhetően az EU és a tagállamok ugyanúgy képesek egy fegyveres válság kezelésére, mint befektetésekkel és fejlesztési támogatásokkal a gazdasági lehetőségek és az általános prosperitás elősegítésére.

Éppen ezért az irreguláris/illegális migráció önmagában is kijelöl egy stratégiai teret az EU számára a fellépéshez. Természetesen, mint minden keret, ez sem lesz tökéletes. Egyrészt – Rogers keretrendszeréhez hasonlóan – nem fog tudomást venni a biztos vagy annak vélt parterekről és régiókról, mint Észak-Amerika. Másrészt semmit sem fog mondani azokról a nagyon is valóságos vetélytársokról és kihívókról, amelyek viszonylatában az illegális tömeges migráció nem jelenik meg problémaként – mint Kína. Végül, kétségtelenül meglehetősen problémacentrikus lesz, legyen szó politikai, katonai vagy gazdasági kihívásokról.

Mégis, ez a megközelítés számos előnnyel is jár. Egyrészt világos számokat hoz az egyes régiók kapcsán. Tekintetbe véve, hogy az illegális migráció jelensége az elmúlt időszakban erősen átpolitizálódott, sőt lényegi biztonságiasításon ment keresztül, a hideg statisztikák lehetővé teszik, hogy ezeket kihagyjuk az elemzésből. Ennek gyümölcsei – kissé

¹⁷ Rogers 2011: 14–18.

¹⁸ Winn, Neil: *Beyond Strategic Culture? Grand Strategy, the European Union and Security Cooperation*. [online], 2015. 03. Forrás: aei.pitt.edu [2022. 11. 28.].

¹⁹ Szweczyk, Bart M. J. (2021): *Europe's Grand Strategy: Navigating a New World Order*. Cham: Palgrave Macmillan.

előreszaladva – nagyon korán meg fognak mutatkozni, amikor például kiderül majd, hogy az általános narratívák ellenére Európa számára jelenleg nem a szubszaharai Afrika, hanem az észak-afrikai országok jelentik a fő kibocsátó államokat a fekete kontinens viszonylatában. Emellett az is megmutatkozik majd, hogy bár például Kína vagy 2022. február 24-ig Oroszország alig jelenik meg ebben az egyenletben, a kibocsátó térségekben zajló geopolitikai verseny, sőt esetenként a mesterségesen keltett regionális instabilitás kapcsán már számolnunk kell velük. Bár jelen tanulmányban kevesebbet fogunk ezzel foglalkozni, jól látható, hogy az orosz hibrid hadviselésben az illegális migráció egy fontos eszköz – egyesek szerint „fegyver” – a stratégiai riválisok, elsősorban Európa gyengítésében.²⁰ Ami pedig például Maliban vagy Líbiában zajlott/zajlik, nevezetesen az instabilitás fenntartása/erősítése és az európai szereplők, elsősorban Franciaország kiszorítása, egyértelműen illeszkedik ebbe a trendbe.²¹

A déli szárny – az EU és az afrikai irreguláris migráció

Európa „puha alteste” évek óta a biztonságpolitikai érdeklődés középpontjában áll. Az innen érkező problémák komoly kihívások elé állítják a kontinentet, és számos olyan jelenségre mutatnak rá, amelyre a tagállamok nincsenek felkészülve. Ahogy arról egy 2014-es előadásában Siklósi Péter HM helyettes államtitkár rámutatott,²² a NATO és az EU a korábbi évtizedekben hozzászólt a keleti fenyegetésekhez, Oroszországhoz, és a hidegháborús logikák alapján megtanulta valamilyen mértékben kezelni azt. A délről érkező, látszólag „puha” fenyegetések azonban, mint a terrorizmus vagy az irreguláris migráció, teljesen más válaszokat követeltek meg, amelyekre akkor is és most is gyakran csak kessük a megoldásokat. Az azóta eltelt időszak nem sok változást hozott ezen a területen, és az EU és a NATO gondolkodásában is leginkább a problémák, mint a megoldások jelennek meg a mediterrán térség kapcsán.

Az afrikai migrációs folyamatok az elmúlt években a nemzetközi érdeklődés homlokterébe kerültek, különösen Európában. Az afrikai migráció természetéről és trendjeiről élénk viták zajlanak mind a szakértők, mind a döntéshozók, sőt esetenként a közvélemény részéről is. Az egyik végletet az apokaliptikus forgatókönyvek jelentik, amelyek szerint Afrika hamarosan el fogja özönlenni közvetlen szomszédait, mindenekelőtt Európát. A másik szélsőségben az elemzések arról akarják meggyőzni az olvasót, hogy valójában nincs is komolyabb probléma, és hogy nem érdemes túldimenzionálni az afrikai folyamatokban rejlő kockázatokat, azok kapcsán mindössze csak migrációkritikus „dilettánsok” akarnak riogatni különféle vészforgatókönyvekkel, tudományos megalapozottság nélkül.²³

²⁰ Kochis, Daniel: *Russia's Weaponization of Migrants Hasn't Gone Away*. [online], The Heritage Foundation, 2022. 11. 18. Forrás: heritage.org [2022. 11. 28.]; Punda, Yurii – Shevchuk, Vitalii – Veebel, Viljar (2019): Is the European Migrant Crisis Another Stage of Hybrid War? *Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 13, 116–136.

²¹ Fokina, Alexandra: *The Wagner Group's hybrid warfare in Mali: implications for France, Europe and the Sahel*. [online], 2022. 06. Forrás: hozint.com [2022. 11. 28.].

²² Siklósi Péter HM VPVTHÁT előadása az „Ostromlott erőd? Konfliktusok Európa szomszédságában” című konferencián az NKE-n, 2014. november 18-án.

²³ Utóbbira lásd *African Migration Report. Challenging the Narrative*. [online], IOM, 2020. Forrás: iom.int [2022. 11. 29.]; Carbone, Giovanni szerk.: *Out of Africa – Why people migrate?* [online], ISPI, 2017. Forrás: ispionline.it [2022. 11. 29.].

Járva a földrész nagy – és kevésbé nagy – városait, falvait, beszélgetve azok lakosaival, világosan látszik, hogy a valóság valahol a két szélsőséges megközelítés között helyezkedik el: bár jelenleg nem beszélhetünk tízmilliósz bevándorlóhullámokról, a trendek mindenképp romló tendenciát mutatnak, és cselekvésre sarkallják az Európai Uniót és tagállamait. Nem véletlen tehát, hogy az Európát sújtó migrációs válság kapcsán napjainkban rendszeresen kerül be a híradásokba a fekete kontinens. A Földközi-tengeren hánykolódó lélekvesztőkben szorongó, zömében Észak-Afrikából és a szubzaharai térségből érkező illegális bevándorlókról készült felvételek a krízis szimbolikus képeivé váltak, és legalább olyan mélységben égtek bele az európai köztudatba, mint a szíriai menekültek – vagy újabban az Ukrajnából érkezők. A képsorokon túl a számok sem támasztják alá az optimista hangokat: 2013 – a migrációs válság tényleges kezdete – és 2020 között több mint 730 ezren érték el az olasz partokat Afrika felől, ami jelentős politikai és társadalmi vitákat kavart nemzeti és uniós szinten egyaránt.²⁴ Ez akkor is így volt, ha a közép-mediterrán útvonalon érkezők száma elmaradt a kelet-mediterrán útvonalon keresztül Európába jutókétól, és ha a középső-mediterrán útvonalon keresztül is érkeznek nem afrikaiak – mint ahogy kelet felől pedig afrikaiak.

Ez az elemzés az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség, a Frontex adataiból fog építkezni. Először megvizsgáljuk a 2022. január 1. és november 30. közötti összesített adatokat²⁵ a fő afrikai kibocsátók vonatkozásában, majd a 2016. február 1. és 2016. december 31. közöttieket, amit az afrikai illegális migrációs válság csúcsának tekinthetünk. Fontos aláhúznunk, hogy ezek az illegális határátlépések számát rögzítik: nem jelennek meg benne azok a személyek, akik legalísan jutottak be az Unió területére, és úgy adtak be menedékkérelmet, vagy észrevétlenül siklottak át a határellenőrzésen.

Először nézzük meg a legfrissebb összesített adatokat. 2022 első tizenegy hónapjában az észak-afrikai országok közül csökkenő sorrendben Tunéziából 24 099-en, Egyiptomból 20 458-an, Marokkóból 14 035-en, Algériából 8 456-an, Líbiából pedig 627-en léptek ezen országok saját állampolgáraként az Unió területére, ami összesen 67 675 illegális határátlépést jelent.²⁶ Bár ez nem a személyek, hanem az átkelések számát rögzíti, a kettő között ebben a viszonylatban minimális lehet az eltérés, mivel az esetek elenyésző hányadában került sor az ő esetükben önkéntes hazatérésre vagy kitoloncolásra, illetve még az adott időszakban megtörténő visszatérésre.

A 49 szubzaharai ország viszonylatában²⁷ csak a nagyobb kibocsátókat vesszük górcső alá, amelyek legalább 100 fővel képviseltették magukat az érkezőszámokban. Ezek sorrendben: Elefántcsontpart (5539), Guinea (5148), Nigéria (4614), a Kongói Demokratikus Köztársaság (3877), Szomália (3265), Kamerun (2786), Eritrea (2616), Burundi (2319), Szudán (1948), Mali (1650), Sierra Leone (1333), Szenegál (1227), Gambia (1181), Etiópia (558), a Kongói Köztársaság (462), Burkina Faso (431), Ghána (406), Libéria (369), Benin (126). Mindez összesen 39 855 szubzaharai állampolgárhoz köthető irreguláris

²⁴ *Number of immigrants who arrived by sea in Italy from 2014 to 2021*. [online], Statista, 2022. Forrás: statista.com [2022. 11. 29.].

²⁵ Ennek oka, hogy a tanulmány írásakor ezek voltak elérhetőek.

²⁶ *Migratory Map*. [online], Frontex, 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 29.].

²⁷ Nyugat-Szaharát itt nem vizsgáljuk önálló államként.

határátlépést jelentett.²⁸ A többi szubszaharai ország vonatkozásában az összesített érték sem haladja meg az 1000 főt, így az látszik, hogy Észak-Afrika és a Szahara alatti területek kétharmad-egyharmad arányban osztoznak az illegális érkezésszámokban. Mindez jól mutatja az északi arab államok polgárainak dominanciáját a Földközi-tengeren és részben az Atlanti-óceánon keresztül vezető útvonalakon, miközben Fekete-Afrika államai jóval alacsonyabb számokkal képviseltetik magukat. Elgondolkodtató az is, hogy a legnagyobb észak-afrikai kibocsátó, a 12 millió lakosú Tunézia állampolgárai négyszer akkora tömeget képeznek, mint a legnagyobb szubszaharai kibocsátó, Elefántcsontpart és ötször annyit, mint a 210 millió lakosú Nigéria.

Mindez rögtön az elején fontos következtetésekre ad alapot. Először is jól mutatja, hogy az észak-afrikai „kapuőr” államok nem csupán tranzitútvonalak, de 2022 során a legfontosabb kibocsátók is voltak. Így alapvető fontosságú, hogy az Unió és a tagállamok is szoros kooperációt tartsanak fenn velük az illegális migráció mérséklése céljából. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan az is látszik, hogy ezzel összehasonlítva a szubszaharai irreguláris migráció aránya jóval alacsonyabb – és ezzel együtt kezelhetőbb is.

A jelenlegi statisztikák kapcsán érdemes még egy pillantást vetni az útvonalak kérdésére is. Adná magát a nyilvánvaló feltételezés, hogy a legtöbb illegális bevándorló a legrövidebb földrajzi útvonalakat használva jut el Európába, de ez így nem igaz: a migránsok nem a legrövidebb, hanem a legegyszerűbbnek és legolcsóbbnak bizonyuló útvonalakat választják. Ennek kapcsán érdemes kiemelni azoknak a csomópontoknak a jelentőségét, amelyek viszonylag könnyen elérhetők legálisan is – és ezért viszonylag olcsón – az útra kelők számára. 2022 – és részben a korábbi évek – során ez a két központ Isztambul és Belgrád lett. Törökország a Turkish Airlines kiterjedt afrikai hálózatának (a légitársaság 36 afrikai országba repül)²⁹ és viszonylag laza vízumpolitikájának (a tunézi-ai és marokkói állampolgárok vízummentesen, további 49 afrikai ország állampolgárai pedig aránylag könnyen kiváltható e-vízummal utazhatnak Törökországba)³⁰ köszönhetően egyszerűen elérhető célpont a legtöbb afrikai állampolgár számára. Ráadásul ehhez nem szükséges több ezer euró/dollár felhasználása, csak egy pár száz dolláros repülőjegy és a vízumügyintézés. Törökországból pedig még mindig egyszerűbb és biztonságosabb eljutni az EU-ba, mint a Szaharán vagy az Arab-félszigeten keresztül vezető útvonalakon, amelyeken kiszámíthatatlanul működő és meglehetősen brutális embercsempész csoportok segítségével lehet csak átvégődni. Még inkább igaz ez Szerbiára, amely vízummentességi megállapodásokat tartott fenn többek között Burundival vagy Tunéziával. Nem véletlen, hogy a 2022 ősztől zajló magyar–osztrák–szerb találkozónak központi eleme lett³¹ a vízummentességi megállapodások felülvizsgálata, és az EU belügyi biztosa, Ylva Johanson is rámutatott a jelenség tarthatatlanságára, amelynek eredményeképpen

²⁸ Frontex 2023.

²⁹ *Flight destinations and current flight plan*. [online], Turkish Airlines, 2022. 11. 30. Forrás: turkishairlines.com [2022. 11. 30.].

³⁰ *Do I Need a Visa for Turkey?* [online], 2022. 11. 30. Forrás: visaguide.world [2022. 11. 30.].

³¹ Tóth Klaudia: *Budapesttől Belgrádig – egyetértési megállapodás az illegális bevándorlás megfékezéséért*. [online], MKI Gyorselemzések 2022/19., Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.].

2022. november 20-ával felfüggesztették ezen állampolgárok vízummentes beutazását.³² A marokkói és egyiptomi vízummentesség – amelyek egy része még a jugoszláv időkig nyúlik vissza – viszont megmaradt.³³

Ezen információk szem előtt tartása fontos ahhoz, hogy megértsük, miért bizonyos útvonalakon érkeznek az illegális bevándorlók. Például a burundi állampolgárok 99%-a, a kongóiak 98%-a, a nigériaiak 84%-a, a marokkóiak 50%-a, a kameruniak 46%-a, a tunéziaiak 27%-a használta a kelet-mediterrán, illetve a nyugat-balkáni útvonalat,³⁴ miközben esetükben jóval indokoltabbnak tűnhetett volna a közép- vagy nyugat-mediterrán útvonal. A többi ország esetében általában maradt a földrajzi meghatározottság, vagyis például az algériaiak döntő többsége a középső- és nyugat-mediterrán útvonalat használja, csakúgy, mint a fentebb fel nem sorolt nyugat-afrikai és száheli országok. Egyiptom kapcsán érdemes kiemelni, hogy elsősorban az erős tengeri és szárazföldi (Izrael fele) határőrizet miatt³⁵ állampolgárai a porózusabb Líbia felé veszik az irányt, és így a középső-mediterrán útvonalon kísérlik meg a belépést az Unióba.³⁶

A trendek a számok tükrében

A 2022. január 1. és november 30. közti időszak sok szempontból különleges, hiszen ez már az afrikai élelmezési válság időszaka. És bár az éhezők nem vagy alig jelennek meg a statisztikák mögött, jól látszik, hogy az észak-afrikai középosztály egy része az elvándorlással válaszol a növekvő élelmiszerárakra és az általános inflációra, amely jelentősen rontja életszínvonalát.³⁷ Ez jól magyarázza, miért lépi át kétszer annyi észak-afrikai állampolgár illegálisan az EU külső határait, mint szubszaharai.

Ugyanakkor szélesebb időintervallumban vizsgálva a számokat már jóval óvatosabbnak kell lennünk Fekete-Afrika elhanyagolásával. Jól mutatja ezt, hogy 2016 februárja és 2016 decembere között 177 428 afrikai állampolgár érte el Európát, és közülük 159 284 fő – vagyis az érkezők 90%-a – származott a szubszaharai régióból. Nigériából például 36 802-en, Eritreából 21 187-en, Guineából 15 208-an, Elefántcsontpartról 13 873-an, Gambiából 12 161-en, Szenegálból 9849-an, Maliból 9807-an, Szudánból 9376-an, Szomáliából 7736-an érkeztek, csak hogy a legnagyobb kibocsátókat említsük. Ugyanakkor a marokkóiak 6114 fővel, az algériaiak 4922 fővel, az egyiptomiak 4749 fővel, a tunéziaiak alig 1306 fővel, a líbiaiak 1053 fővel képviselték magukat.³⁸

³² Dobó Géza: *Csúcsforgalom a nyugat-balkáni útvonalon – nemzetközi együttműködés hat nyugat-balkáni tranzitország migrációs politikájában*. [online], Horizont 2022/26. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.].

³³ Dragojlo, Sasa: *Serbia Ends Visa-Free Regimes with Tunisia and Burundi*. [online], Balkan Insight, 2022. 10. 25. Forrás: balkaninsight.com [2022. 11. 30.].

³⁴ *Monthly detections of IBC*. [online], 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 17.].

³⁵ *Egypt as a Country of Origin*. [online], European Union Agency for Asylum, 2022. 07., 2. Forrás: euaa.europa.eu [2022. 11. 30.].

³⁶ Frontex 2023.

³⁷ European Union Agency for Asylum 2022: 2–4.

³⁸ Frontex 2023.

1. táblázat: Irregularis határátlépések száma az EU külső határain kibocsátó régió szerint 2016-ban és 2022-ben, tizenegy hónapra levetítve

	Észak-Afrikai állampolgárok	Szubszaharai állampolgárok
2016. február 1. – december 31.	18 144	159 284
2022. január 1. – november 30.	67 675	39 855

Forrás: Frontex 2023.

Ha kiterjesztjük a vizsgálatot a nyugat-balkáni és kelet-mediterrán útvonalra is, ott lényegében elhanyagolható számokat kapunk a vizsgált 2016-os időszakban: a fentebb vizsgált afrikai országok állampolgárai közül alig próbálkozott valaki ebben a térségben. Ugyanezt látjuk a nyugat-mediterrán és nyugat-afrikai útvonalak esetében is: paradox módon marokkói és algériai állampolgárok is meglehetősen alacsony számban bukkannak fel itt. Ezt jól mutatja, hogy mindössze 2496 algériai és 2390 marokkói személy kísérelt itt meg tengeri átkelést, illetve egyetlenegy sem szárazföldit Ceuta vagy Melilla felé.³⁹ Ez azt mutatja, hogy még a marokkóiak is az ekkor jóval kiépültebb és szervezettebb középső-mediterrán útvonalat használták, miközben az algériaiak valamivel nagyobb számban vágtak neki az útnak közvetlenül Spanyolország felé.

Az összesítésekből tehát világosan látszik, hogy a fentebb vizsgált periódusban valóban a fekete-afrikai illegális bevándorlók voltak többségben azok között, akik Európába érkeztek a Földközi-tengeren keresztül. Ráadásul ekkor nem a kétharmad-egyharmad arány érvényesült: az Afrika szempontjából legforgalmasabb térség, a középső-mediterrán útvonal adatai alapján a fentebb felsorolt legnagyobb kibocsátók vonatkozásában az észak-afrikai arab államok alig 10%-át adták az érkezőknek.⁴⁰

2017-től azonban drasztikus változásoknak lehettünk a tanúi, amelyeket jórészt két tényezőre lehetett visszavezetni. Az egyik a 2017. februári olasz–líbiai megállapodás volt,⁴¹ amelynek margóján egyes információk szerint a parti őrség támogatása mellett Róma – bár ezt tagadja – sikeresen egyezett ki az embercsempészet jelentős szegmensét ellenőrző fegyveres milíciákkal.⁴² Akár igaz ez a híresztelés, akár nem, az érkezésszámok 2017 közepétől jelentősen estek Líbia felől. A másik, keveset emlegetett tényező pedig az EU–Niger-megállapodás volt. A 2016. decemberi megállapodásban az Unió 610 millió eurónyi támogatást ajánlott fel a száheli országnak az illegális migráció megfékezésére.⁴³ A Niamey és Brüsszel közti együttműködés drámaian csökkentette az országon átkelő illegális migránsok számát:⁴⁴ míg 2016-ban egész évben a becslések szerint legalább 300 ezer

³⁹ Frontex 2023.

⁴⁰ Frontex 2023.

⁴¹ *Memorandum of understanding on cooperation in the fields of development, the fight against illegal immigration, human trafficking and fuel smuggling and on reinforcing the security of borders between the State of Libya and the Italian Republic.* [online], 2017. 02. 02. Forrás: eumigrationlawblog.eu [2022. 11. 30.].

⁴² Dettmer, Jamie: *Italian Government Accused of Paying Libyan Militias to Curb Migrant Trade.* [online], VOA News, 2017. 08. 27. Forrás: voanews.com [2022. 11. 30.].

⁴³ *EU offers 610 million euros to Niger to curb migration.* [online], Reuters, 2016. 12. 15. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

⁴⁴ *Niger's migrant smuggling hub empties after EU crackdown.* [online], Reuters, 2017. 01. 31. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

ember haladt át Nigeren, 2017 első hét hónapjában ez a szám 60 ezer főre csökkent,⁴⁵ ami arányaiban azt jelentette, hogy csaknem a harmadára esett az illegális migránsok száma. Ráadásul csaknem egy évbe telt, míg a jórészt elzáródott közép-só-mediterrán útvonal helyett újak épültek ki, elsősorban a Nyugat-Mediterráneumban, de a számok így sem tértek vissza rögtön a 2016–17-es értékekhez: a 2017-es 23 063 főről 2018-ra ugyan 56 245-re nőtt az érkezésszám, amivel ebben az évben ez vált a legforgalmasabb útvonallá,⁴⁶ de ez a 33 ezer fős többlet messze nem állt arányban a közép-só-mediterrán útvonalon történt változással. Itt a 2016-os rekordév (181 459) és a 2017-es, a fentebb bemutatott két tényező miatt csökkenő, de még mindig igen magas számok (119 385) után 2018-ban alig 24 800-an érkeztek – a legkevesebben 2012 óta.⁴⁷ Vagyis 2016-hoz képest csaknem 160 ezer fővel sikerült csökkenteni az érkezésszámot. A koronavírus-járvány aztán 2020-ban elhozta a legalacsonyabb értékeket 2013 óta, hogy aztán az érkezésszámok – részben a pandémia gazdasági következményei miatt⁴⁸ – ismét intenzíven növekedni kezdjenek.

A számokon túl

A fentebbi adatsorok jól mutatják, hogy az afrikai kontinens jelentősége messze nem elhanyagolható az Európába irányuló illegális migráció kapcsán. Ugyanakkor csak az elmúlt néhány év számai is azt bizonyítják, hogy nagyon csínján kell bánnunk az általánosításokkal. Még ha csak az itt összevetett két időszakot, a 2016 utolsó tizenegy hónapját, illetve 2022. első tizenegy hónapját nézzük, akkor is az látszik, hogy jelentős földrajzi eltéréseket találunk a földrész vonatkozásában. A válság első éveiben egyértelműen a szubszaharai térség állampolgárai voltak felülreprezentálva az érkezők kapcsán. Az ő döntő többségük a közép-só-mediterrán útvonalat használta, függetlenül attól, hogy Kelet- vagy Nyugat-Afrikából indultak-e el.

A 2017-es lépések, amelyek jelentősen megnehezítették a líbiai, illetve a nigéri átkelést, nagyban hozzájárultak a számok eséséhez és az útvonalak diverzifikálásához. Ugyanakkor a fekete-afrikai állampolgárok száma és aránya ezt követően sem érte el a korábbi szintet. Jelentősen nőtt ugyanakkor az észak-afrikaiak részesedése, akiknek a száma 2022. január és november között a duplája lett a szubszaharaiakénak. Ez egyértelműen az elhúzódó gazdasági válságra vezethető vissza, amelynek eredményeképpen a lesüllyedő középosztály egy része a hazája elhagyása mellett döntött és dönt. Nagyon fontos látnunk, hogy ez egyre inkább tartós trendnek tűnik, és hogy a folyamat már az ukrajnai háború és az általa felerősített élelmezési válság előtt is jól kitapintható volt.⁴⁹ Ez jól mutatja, hogy a térség egyértelműen az európai geostratégiai érdekszféra kiemelt régiója.

⁴⁵ *Niger smugglers take migrants on deadlier Saharan routes: U.N.* [online], Reuters, 2017. 08. 17. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.].

⁴⁶ *Western Mediterranean Route.* [online], 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁴⁷ *Central Mediterranean Route.* [online], 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁴⁸ Marsai Viktor: *A koronavírus és Afrika.* [online], Horizont 2020/3. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]; Tarrósy István: *Afrika a COVID-19 pandémia szorításában.* [online], KKI Elemzések, 2020. 04. Forrás: kki.hu [2022. 11. 30.].

⁴⁹ Herbert, Matt: *Losing hope: Why Tunisians are leading the surge in irregular migration to Europe.* [online], Global Initiative, 2022. 01. Forrás: globalinitiative.net [2022. 11. 30.]; Interjú a tunéziai UNHCR egyik munkatársával, Tunisz, 2022. szeptember.

Jóval összetettebb a kérdés, ha a szubszaharai Afrikát vizsgáljuk. Ha az útra kelők állampolgárságát nézzük az elmúlt években, jól látszik, hogy valahol az Egyenlítő mentén húzódik az a határ, amelytől északra az útra kelők zöme már nem a dél-afrikai térség, hanem Európa felé veszi az irányt. Ez jól megmutatkozik a nyugat-afrikai régió kapcsán, amelynek állampolgárai mindkét vizsgált periódusban nagy számban érték el az EU-t. Úgy tűnik, hogy az itt élők egy része számára továbbra is vonzó az Unió, és megtalálják azt az útvonalat, amelyen keresztül próbálkozni tudnak. Nem igaz ez ugyanakkor Kelet-Afrika kapcsán: különösen az etióp, eritreai és szomáli érkezésszámok estek vissza a legutóbbi időszakban, miközben a térség problémái azóta csak súlyosbodtak, legyen szó a 2020 novemberében kitört etióp polgárháborúról vagy az aszályról. Ez alapvetően két tényezőre vezethető vissza: egyrészt a Szudánon és Líbián keresztül vezető útvonal hírhedten veszélyes, így sokan lemondtak ennek használatáról. Ugyanakkor az Arab-félsziget országai – az egyszerűbb tartózkodás és a földrajzi közelség miatt – továbbra is nagy vonzerőt gyakorolnak a kelet-afrikaiak számára. Ez még akkor is így van, ha ehhez sokaknak a polgárháborús Jemenen kell átkelniük, illetve hogy a koronavírus-járvány miatt jelentősen estek a számok.⁵⁰ Mindez jelzi, hogy az EU csökkenő figyelmének Afrika szarva felé van bizonyos stratégiai relevanciája, miközben Nyugat-Afrika továbbra is fontos prioritás az Unió számára. Ennek – és az illegális migrációs nagystratégiai keretrendszer – kapcsán érdemes kiemelni, hogy a Száhel vonatkozásában egyelőre nem látszik igazolódni az elméleti keret. Ezek az országok egyértelműen kiemelt jelentőségűek Európa számára, legyen szó gazdasági befektetésekről, nyersanyagokról vagy az ott élő európai állampolgárok védelméről. Nem véletlen, hogy az elmúlt évek dzsihádisták felkeléseire válaszul több tagállami és uniós művelete is indult a régióban. A Mali – Burkina Faso – Niger államokat érintő konfliktusgócban jelenleg 2,7 millió belső és több mint 900 ezer nemzetközi menekültet találunk.⁵¹ Ők mégsem jelennek meg az európai adatokban. Ez azt jelenti, hogy ezek a tömegek egyelőre nem csatlakoztak rá az Unió felé vezető illegális migrációra.⁵² Ennek okairól egyelőre csak találgathatunk, de a legvalószínűbb, hogy ezek a sérülékeny csoportok – jellemzően a más térségekben élő menekültekhez – nem képesek kifizetni az embercsempészek tarifáit.

Ezek kapcsán érdemes rátérni arra a problémakörre is, amely alapján világosan látszik, hogy az utóbbi időben nem a konfliktuszónákból, illetve a kevésbé tehető társadalmi rétegekből, hanem jórészt az afrikai középosztályból vállalkoznak sokan az utazásra. Ezt mutatja, hogy nagyon sokan a szerb és török vízummentességet kihasználva az út jelentős részét repülőgépen, legális formában teszik meg.

Amint a tanulmány elején lefektettük, az elméleti keret szempontjából ennek mérsékelt jelentősége van: ha az irreguláris tömeges migrációt mint egy lehetséges EU nagystratégiai földrajzi terének kijelölőjét elemezzük, mindegy, hogy valaki háborús menekültként vagy gazdasági migránsként vág neki az útnak. Ugyanakkor nem tekinthetünk el ennek gyakorlati következményeitől. Belgrádot viszonylag könnyen rá lehetett venni, hogy

⁵⁰ Getachew, Addis: *Migration from East Africa to Gulf down 73%*. [online], Anadolu Agency, 2021. 02. 24. Forrás: aa.com [2022. 11. 30.].

⁵¹ *About the Crisis in the Sahel*. [online], 2022. Forrás: unrefugees.org [2022. 11. 30.].

⁵² Interjú a tunéziai UNHCR egyik munkatársával, Tunisz, 2022. szeptember.

szüntesse meg a vízummentességet bizonyos országok felé. Ugyanez nehezen képzelhető el Ankara kapcsán – már csak azért is, mert az oda érkező, mondjuk, kameruniak zöme nem azért száll le Isztambulban, hogy továbbinduljon az EU felé.

Azt is világosan látnunk kell – amint fentebb is bemutatuk –, hogy az egyes politikai, gazdasági és társadalmi fejlemények hatására ezek a nagystratégiai keretek látszólag gyorsan változnak. Ugyanakkor egyfajta állandóság is tetten érhető. Továbbra sem jellemző például, hogy az Egyenlítő alatti afrikai térségekből nagyobb számban érkezzenek Európába illegális bevándorlók. Ugyanakkor az is látszik, hogy Nyugat- és Közép-Afrika vonatkozásában valahol Kamerun és a Kongói Demokratikus Köztársaság, Kelet-Afrikában pedig Dél-Szudán, Etiópia és Szomália jelöli ki az európai érdekszféra déli határát. Burundi ebben a kontextusban inkább a kivétel lett, ami erősíti a szabályt.

Miért fontos ez? Mert például felmerül a kérdés, hogy az EU-nak valóban érdemes-e komoly erőforrást befektetni például Mozambikban futó kiképzőműveletébe,⁵³ ha az ottani válság migrációs következményei nem érintik Európát. Tudomásul kell persze vennünk az elemzési keret határait. Mozambik talán nem fontos az irreguláris bevándorlás kapcsán, de az ottani európai érdekeltségek az energetikai szektorban – mint a francia Total csaknem 20 milliárd euró értékű projektje⁵⁴ – az elmúlt időszak fejleményeinek tükrében kiemelt jelentőségre tettek szert.

Az illegális tömeges migráció önmagában nem lehet az egyedüli indikátor egy lehetséges európai nagystratégia földrajzi terének kijelölésében. Ugyanakkor *egyike* a fontos indikátoroknak, amelyek segíthetnek tisztázni ezt a keretrendszert, és hozzájárulni ahhoz, hogy az Unió és a tagállamok hatékonyabban és sikeresebben léphessenek fel a globális térben.

IRODALOMJEGYZÉK

- About the Crisis in the Sahel*. [online], 2022. Forrás: unrefugees.org [2022. 11. 30.]
- African Migration Report. Challenging the Narrative*. [online], IOM, 2020. Forrás: iom.int [2022. 11. 29.]
- Carbone, Giovanni szerk.: *Out of Africa – Why people migrate?* [online], ISPI, 2017. Forrás: isponline.it [2022. 11. 29.]
- Central Mediterranean Route*. [online], Frontex, 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Council of the European Union: *Council conclusions on the European Union's Integrated Strategy in the Sahel*. [online], 2021. 04. 16. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Council of the European Union: *The Horn of Africa: a geo-strategic priority for the EU Council conclusions*. [online], 2021. 05. 10. Forrás: consilium.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Dettmer, Jamie: *Italian Government Accused of Paying Libyan Militias to Curb Migrant Trade*. [online], VOA News, 2017. 08. 27. Forrás: voanews.com [2022. 11. 30.]
- Dobó Géza: *Csúcsforgalom a nyugat-balkáni útvonalon – nemzetközi együttműködés hat nyugat-balkáni tranzitország migrációs politikájában*. [online], Horizont 2022/26. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Do I Need a Visa for Turkey?* [online], 2022. 11. 30. Forrás: visaguide.world [2022. 11. 30.]

⁵³ *EUTM Mozambique*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 30.].

⁵⁴ *France's Total to resume gas project in northern Mozambique?* [online], Africa News, 2022. 01. 31. Forrás: africanews.com [2022. 11. 30.].

- Dragojlo, Sasa: *Serbia Ends Visa-Free Regimes with Tunisia and Burundi*. [online], Balkan Insight, 2022. 10. 25. Forrás: balkaninsight.com [2022. 11. 30.]
- Egypt as a Country of Origin*. [online], European Union Agency for Asylum, 2022. 07. Forrás: euaa.europa.eu [2022. 11. 30.]
- EU offers 610 million euros to Niger to curb migration*. [online], Reuters, 2016. 12. 15. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- EUTM Mozambique*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Flight destinations and current flight plan*. [online], Turkish Airlines, 2022. 11. 30. Forrás: turkishairlines.com [2022. 11. 30.]
- Fokina, Alexandra: *The Wagner Group's hybrid warfare in Mali: implications for France, Europe and the Sahel*. [online], 2022. 06. Forrás: hozint.com [2022. 11. 28.]
- France's Total to resume gas project in northern Mozambique?* [online], Africa News, 2022. 01. 31. Forrás: africanews.com [2022. 11. 30.]
- Getachew, Addis: *Migration from East Africa to Gulf down 73%*. [online], Anadolu Agency, 2021. 02. 24. Forrás: aa.com [2022. 11. 30.]
- Herbert, Matt: *Losing hope: Why Tunisians are leading the surge in irregular migration to Europe*. [online], Global Initiative, 2022. 01. Forrás: globalinitiative.net [2022. 11. 30.]
- Kochis, Daniel: *Russia's Weaponization of Migrants Hasn't Gone Away*. [online], The Heritage Foundation, 2022. 11. 18. Forrás: heritage.org [2022. 11. 28.]
- Kottasova, Ivana: *Activists hoped Egypt's COP27 would bring a focus on Africa. They were disappointed*. [online], CNN, 2022. 11. 17. Forrás: cnn.com [2022. 11. 28.]
- Konzuli Szolgálat: *Mali – Tiszteletbeli konzul, Bamako*. [online], 2022. Forrás: konzinfo.mfa.gov [2022. 11. 28.]
- Magyarország Nagykövetsége Kairó: *Nagyköveti köszöntő*. [online], 2022. Forrás: kairo.mfa.gov.hu [2022. 11. 26.]
- Marsai Viktor: *A koronavírus és Afrika*. [online], Horizont 2020/3. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Marsai Viktor – N. Rózsa Erzsébet: *From a fragmented cooperation to an integrated approach – the emergence of the Maghreb and Sahel region and its consequences for the European Union*. [online], Euromesco Paper 53, 2022. 03. Forrás: euromesco.net [2022. 11. 28.]
- Memorandum of understanding on cooperation in the fields of development, the fight against illegal immigration, human trafficking and fuel smuggling and on reinforcing the security of borders between the State of Libya and the Italian Republic*. [online], 2017. 02. 02. Forrás: Eumigrationlawblog.eu [2022. 11. 30.]
- Migratory Map*. [online], Frontex, 2022. Forrás: Frontex.europa.eu [2022. 11. 29.]
- Molnár Anna (2016): Közös jövőkép, közös cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 9(2), 75–85.
- Monthly detections of IBC*. [online], 2023. Forrás: frontex.europa.eu [2023. 02. 17.]
- Niger's migrant smuggling hub empties after EU crackdown*. [online], Reuters, 2017. 01. 31. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- Niger smugglers take migrants on deadlier Saharan routes: U.N.* [online], Reuters, 2017. 08. 17. Forrás: reuters.com [2022. 11. 30.]
- N. Rózsa Erzsébet (2019): Az Európai Unió szerepvállalása a Közel-Keleten és a Mediterráneumban. In Molnár Anna – Komlósi Orsolya (szerk.): *Az Európai Unió mediterrán térséggel összefüggő kapcsolata*. Budapest: Dialóg Campus, 17–28.
- Number of immigrants who arrived by sea in Italy from 2014 to 2021*. [online], Statista, 2022. Forrás: statista.com [2022. 11. 29.]
- Punda, Yurii – Shevchuk, Vitalii – Veebel, Viljar (2019): Is the European migrant crisis another stage of hybrid war? *Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 13, 116–136.
- Rogers, James: *A New Geography for European Power?* [online], Egmont Paper 42. 2011. Forrás: egmontinstitute.be [2022. 11. 28.]
- Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. [online], 2016. 06. Forrás: eeas.europa.eu [2022. 11. 28.]
- Szewczyk, Bart M. J. (2021): *Europe's Grand Strategy: Navigating a New World Order*. Cham: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-60523-0>

- Tarrósy István: *Afrika a COVID-19 pandémia szorításában*. [online], KKI Elemzések 2020/47. Forrás: kki.hu [2022. 11. 30.]
- The European Strategy for a “New Deal” with Africa*. [online], Fondation Robert Schuman, 2022. 02. 14. Forrás: robert-schuman.eu [2022. 11. 28.]
- Tóth Klaudia: *Budapesttől Belgrádig – egyetértési megállapodás az illegális bevándorlás megfékezéséért*. [online], MKI Gyorselemzések 2022/19. Forrás: migraciokutato.hu [2022. 11. 30.]
- Western Mediterranean Route*. [online], Frontex, 2022. Forrás: frontex.europa.eu [2022. 11. 30.]
- Winn, Neil: *Beyond Strategic Culture? Grand Strategy, the European Union and Security Cooperation*. [online], 2015. 03. Forrás: aei.pitt.edu [2022. 11. 28.]